

فهرست مطالب

۱	فصل اول: ناحیه چیست؟
۱۶	فصل دوم: زندگی در سواحل
۳۱	فصل سوم: زندگی در نواحی کوهستانی
۵۳	فصل چهارم: زندگی در نواحی گرم و مرطوب و گرم و خشک
۶۸	فصل پنجم: زندگی در نواحی قطبی
۹۰	فصل ششم: سکونتگاه های شهری و روستایی
۱۱۰	فصل هفتم: نواحی سیاسی
۱۲۹	فصل هشتم: نواحی اقتصادی

سخنی با دبیران

امروزه، آموزش جغرافیا به دلیل نقش مهمی که در ترویج آموزش‌های فردی، محیطی، توسعه و بین‌المللی ایفا می‌کند جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌های تحصیلی مدارس در دوره‌های مختلف دارد.

همان‌طور که می‌دانید، شورای برنامه‌ریزی گروه جغرافیا در سال ۱۳۷۵-۷۶ با توجه به لزوم و ضرورت تغییر و تحول بنیادی در آموزش جغرافیای مدارس کشور، راهنمای جامع برنامه‌ی درسی جدید را برای دوره‌های مختلف تحصیلی تدوین کرد. نخستین برنامه‌ی حاصل از این برنامه‌ی جامع برای دوره‌ی متوسطه، تدوین راهنما و کتاب درسی جغرافیای (۱)، راهنمای معلم آن و نیز جغرافیای استان بود که به سیستم آموزشی وارد گردید. برای این کتاب رویکرد «موضوع محور» انتخاب شد تا دانش‌آموزان سال دوم متوسطه‌ی کلیه‌ی رشته‌ها با مسایل و موضوعات مهم روز در مقیاس‌های جهانی، ملی (ایران) و محلی (استان) از دیدگاه جغرافیا آشنا شوند.

پیش از این، دانش‌آموزان پایه‌ی سوم متوسطه، دو کتاب جغرافیا به نام‌های «مبانی جغرافیای سیاسی و اقتصادی» و «جغرافیای عمومی» را در یک سال تحصیلی آموزش می‌دیدند. البته این کتاب‌ها بنا به مقتضیات حذف و تعدیل‌ها و اصلاحاتی که انجام گرفته بود هم‌چنان ویژگی‌های سنتی خود را در سازمان‌دهی محتوا و بعضاً ارائه‌ی مطالب و اطلاعات قدیمی به مدت طولانی حفظ کرده بودند.

با توجه به ضرورت تحول بنیادی، روند تغییر برنامه‌ی درسی جغرافیا با تغییر برنامه و کتاب سال سوم متوسطه در رشته‌ی علوم انسانی ادامه یافت و هم‌اکنون در سال تحصیلی جدید (۸۱-۱۳۸۰) برنامه‌ی درسی جغرافیای (۲) با یک کتاب درسی به ارزش ۳ واحد درس تخصصی و ۴ ساعت در هفته به سیستم آموزشی راه‌یافته است.

رویکرد موردنظر در این درس، «مطالعات ناحیه‌ای» (Regional Studies) در قالب «مبانی جغرافیا» (Fundamental of Geography) است. دانش‌آموزان در این کتاب با مفهوم «ناحیه» و نواحی مختلف جهان آشنا می‌شوند و در قالب مطالعه‌ی نواحی، برخی از اصول و مبانی دانش جغرافیا و هم‌چنین روابط متقابل سیستم‌های انسانی و محیطی را می‌آموزند.

مراحل تدوین برنامه شامل تعیین اهداف، سرفصل‌ها و مفاهیم و موضوعات عمده‌ای که در این پایه تدریس می‌شود، انتخاب اعضای تیم تألیف، برگزاری جلسات مربوطه، تعیین دستورالعمل‌های تألیف و چگونگی سازمان‌دهی محتوا و سرانجام بازنگری و مطالعه به وسیله‌ی اساتید جغرافیا بوده است.

اهداف کلی برنامه‌ی درسی جغرافیای (۲) در حیطه‌های سه‌گانه عبارت‌اند از:

الف — حیطه‌ی شناختی: آشنایی با مفهوم ناحیه، ناحیه‌بندی و معیارهای مربوط به آن

آشنایی با اصول، مفاهیم، مبانی و اصطلاحات جغرافیای طبیعی، انسانی، سیاسی و اقتصادی
ب - **حیطه‌ی مهارتی:** گسترش مهارت‌های عملی مربوط به استفاده و تهیه‌ی نقشه‌های
موضوعی و نقشه‌های توپوگرافی، گسترش مهارت‌های عملی مربوط به فرآیند تحقیق؛
گزارش‌نویسی، استفاده از کتاب‌های مرجع، بازدید علمی و میدانی، مصاحبه، گردآوری اطلاعات، ...
و گسترش مهارت‌های ذهنی.

پ - **حیطه‌ی نگرشی و ارزشی:** قدردانی از خالق جهان برای تنوع، زیبایی، نظم و
ارتباط پدیده‌های جهان، علاقه‌مندی به ارائه‌ی راه حل‌های مناسب درباره‌ی مشکلات جغرافیایی
در مقیاس‌های مختلف ناحیه‌ای.

زمینه‌ی مباحثاتی در دیدگاه ناحیه‌ای شامل بررسی ارتباطات موجود در بین مجموعه‌ی
پدیده‌های طبیعی و انسانی در یک ناحیه‌ی مورد مطالعه یا بررسی تباینات نواحی مختلف است؛
به عبارت دیگر، در محدوده‌ی یک ناحیه‌ی جغرافیایی متجانس، روابط بین پدیده‌های جغرافیای
طبیعی و انسانی به صورت مجموعه‌ای خاص مشاهده می‌شوند؛ به طوری که این خصوصیت
ممکن است در نواحی دیگر یافت نشود. درباره‌ی واحدهای مکانی که به آن‌ها نام ناحیه اطلاق
می‌شود، نظریات گوناگونی وجود دارد.^۱

اصطلاح «ناحیه» (Region) به بخش‌ها یا واحدها یا مکان‌های مرکزی موجود در روی
کره‌ی زمین اطلاق می‌شود که دارای هماهنگی در یک یا چند خصوصیت مشترک جغرافیایی
بوده‌اند و عموماً دارای وحدت و تجانس و همگنی هستند. این خصوصیات مشترک می‌تواند
مبتنی بر عوامل جغرافیای طبیعی، زیستی یا جغرافیای انسانی تلقی شود.^۲

بدون شک، گسترش دانش ما درباره‌ی زمینی که روی آن زندگی می‌کنیم و آگاهی از
اوضاع جغرافیایی نواحی مختلف جهان، یک نیاز مهم است. در گذشته نیز برای پاسخ‌گویی به این
نیاز، مؤلف، قاره‌ها، کشورها و سرزمین‌ها را در کتاب‌های جغرافیایی معرفی می‌کرد و دانش‌آموزان
ملزوم بودند که سیاهه‌ی اسامی و ویژگی‌های قاره‌ها و کشورها را به خاطر بسپارند. البته این شیوه‌ی
آموزش جغرافیا در بسیاری از کشورهای جهان از جمله کشورهای اروپایی نظیر آلمان و فرانسه
نیز متداول بوده و از دهه‌ی ۱۹۷۰ موج‌هایی از اعتراض و واکنش را برانگیخته است.

امروزه، آموزش جغرافیای ناحیه‌ای از وجه دل‌آزار و تلخ گذشته فاصله گرفته و ضرورت
فهم و درک مسائل، جای‌گزین میل به محفوظات شده است. جغرافیای ناحیه‌ای امروز در واقع
براساس برداشتی نو در برنامه‌های آموزشی گنجانده می‌شود.

جغرافیا موجبات شناسایی آن‌چه را که در دور دست‌ها قرار دارد، با تکیه به تفاوت‌ها و
تمایزات آن با اقیانوس‌های آشنا، فراهم می‌آورد. برای نیل به این هدف، معلم‌ان باید کنجکاوی جوانان
را در برابر جهانی که در آن زندگی می‌کنند برانگیزانند؛ جهانی که موجبات کشف آن، از خلال

۱- ر.ک به دانستنی‌های معلم فصل اول همین کتاب.

۲- دکتر فاطمه بهفروز، زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی ۱۳۷۴.

مطالعه‌ی نقشه‌ها، عکس‌ها و اسناد و مدارک دیگر فراهم می‌آید. از این رو، معلمان باید درباره‌ی مفاهیم کلیدی و علمی، عمیق بیندیشند و چنین مفاهیمی را متناسب با بختگی تدریجی فکر و اندیشه‌ی نوجوانان به کار گیرند تا آن‌ها ضمن آشنا شدن با وضع سیاره‌ای که در آن زیست می‌کنند، تصویری علمی از آن به دست بیاورند.

کتاب جغرافیای (۲) در ۸ فصل و شانزده درس تنظیم شده است. در فصل اول، مفهوم ناحیه و انواع ناحیه‌بندی بر مبنای معیارهای طبیعی و انسانی آموزش داده می‌شود. در تعیین سرفصل‌ها سعی شده است که هم نواحی طبیعی و هم نواحی انسانی معرفی شوند تا اصول و مبانی جغرافیای طبیعی و انسانی، هر دو، آموزش داده شود. از فصل ۲ تا ۵، نواحی ساحلی، کوهستانی، گرم و مرطوب، گرم و خشک و قطبی معرفی می‌شود. هر چند مبنای انتخاب این نواحی معیار طبیعی ناهم‌آوری و عمدتاً آب و هواست اما سازمان‌دهی محتوا به گونه‌ای است که از هرگونه نگرش جبر جغرافیایی اجتناب شده و به نقش محوری و فعال انسان در محیط طبیعی، پتانسیل‌های محیط طبیعی و تغییرات نواحی تأکید گردیده است. در فصل ۶ نواحی شهری و روستایی و در فصل ۷ و ۸ نواحی سیاسی و اقتصادی مورد مطالعه قرار می‌گیرند. در این فصول، دانش‌آموزان با برخی اصول و مبانی جغرافیای انسانی (روستایی، شهری، سیاسی و اقتصادی) و در فصل‌های ۵-۲ با اصول و مبانی جغرافیای طبیعی آشنا می‌شوند. در پایان هر فصل، بنابر موضوع اصلی درس، یک یا دو مطالعه‌ی موردی طرح شده است و کتاب در مجموع، ۱۰ مطالعه‌ی موردی دارد. در بخش مطالعه‌ی موردی سعی شده است در انتخاب نواحی یا کشورها، از تمرکز بر روی یک ناحیه یا قاره اجتناب شود اما با توجه به این که ما در قاره‌ی آسیا زندگی می‌کنیم، بیش‌تر روی مسائل این قاره تأکید شده است. در همین زمینه، از قاره‌ی اروپا کشور سوئیس در مقایسه با افغانستان، از ناحیه‌ی قطب سرزمین آلاسکا، از قاره‌ی امریکا برزیل و ایالات متحده‌ی امریکا، از آسیای جنوب و جنوب شرقی ژاپن و بنگلادش، از آسیای جنوب غربی و آسیای میانه کشورهای عضو پیمان اکو، کشورهای مسلمان منطقه و عربستان و از قاره‌ی افریقا کشور افریقای جنوبی و کشورهای مسلمان شمال افریقا انتخاب شده‌اند.

هدف از طراحی این مطالعه‌های موردی، آشنایی بیش‌تر دانش‌آموزان با مفاهیم درس و تعمیق اهداف یادگیری و مفاهیم مورد بحث است. همان‌طور که در ابتدای کتاب درسی نیز مطرح شده است، آوردن پرسش کتبی از محتوای مطالعه‌های موردی در امتحانات و ملزم نمودن دانش‌آموزان برای به‌خاطر سپردن مطالب آن مجاز نیست. اما پیشنهاد می‌شود که معلمان گرامی از روخوانی این مطالب در کلاس و بحث و گفت‌وگو درباره‌ی آن و ارائه‌ی محتوای آن‌ها به صورت شفاهی و تمرینات کلاسی غافل نشوند. معلمان محترم می‌توانند از دانش‌آموزان بخواهند - قبلاً - مطالعه موردی را بخوانند و حتی به‌طور گروهی در همان زمینه از کتاب‌ها، مجلات و روزنامه‌ها، مطالب، عکس، خبر، نقشه و ... تهیه کنند و آن را به صورت یک کنفرانس گروهی به کلاس ارائه

نمایند. برای آگاهی بیش‌تر دانش‌آموزان از مطالب هر درس، مطالبی تحت عنوان «بیش‌تر بدانیم» در کتاب گنجانده شده است. این مطالب نیز هر چند در ارزش‌یابی‌های پایانی و کتبی منظور نمی‌شود. اما توضیح و تشریح آن‌ها در کلاس به منظور بالا بردن توان دانش‌آموزان در یادگیری مطالب، لازم است.

در برخی از فصول این کتاب، روی جنبه‌هایی از حیطه‌های مهارتی بیش‌تر تأکید شده است. معلمان عزیز توجه داشته باشند که به پرورش و تقویت این مهارت‌ها همت بگذارند؛ مثلاً در فصل اول، استفاده از نقشه‌های موضوعی یا تهیه‌ی این نقشه‌ها (خواندن نقشه‌ی آب و هوا، تعیین قلمرو کشورهای مسلمان بر روی نقشه و ...). یا در فصل سوم، نقشه‌های توپوگرافی و ترسیم نیم‌رخ و محاسبه‌ی ارتفاع، در فصل ششم تحقیق و بازدید میدانی و گزارش‌نویسی و در فصل هفتم (نواحی سیاسی) بحث‌های گروهی مهارت‌های استدلال، پیش‌بینی آینده و استفاده‌ی مناسب از رسانه‌های گروهی اهمیت دارند.

فعالیت‌های کتاب را به‌طور کلی می‌توان به دو گروه تقسیم کرد؛ دسته‌ی اول فعالیت‌هایی که به صورت پرسش از متن کتاب آمده‌اند و دسته‌ی دوم، فعالیت‌هایی که بر پرورش مهارت‌های جغرافیایی نظیر تحقیق، بحث، مهارت‌های نقشه‌مبنی هستند.

بدیهی است معلمان محترم باید با توجه به تغییر روی‌کرد و سازمان‌دهی محتوای کتاب، در شیوه‌های یاددهی - یادگیری و هم‌چنین ارزش‌یابی تغییرات لازم را به‌وجود بیاورند. در شیوه‌های یاددهی - یادگیری از روش‌های فعال و جدید استفاده کنند. در ارزش‌یابی نیز متنوع عمل نمایند و به مفاهیم کلیدی توجه داشته باشند. تعلیم و تربیت در همه‌ی اشکال خود مستلزم انجام تمرین‌های سنجیده و نظارت مستمر بر چگونگی انجام آن است. گاهی اتفاق می‌افتد که ضرورت نمره دادن سبب می‌شود غایات ژرف آموزش از یاد برود؛ از این‌رو، معلمان باید به دقت مراقب باشند و مانع از آن گردند که فهم اصول، پایمال مسائل فرعی شود.

باید توجه کرد که کتاب درسی تنها منبع آموزش یک برنامه‌ی درسی نیست. معلمان مبتکر و خلاق ما می‌توانند با در اختیار داشتن زمینه‌ها و چهارچوبی که کتاب جغرافیای (۲) فراهم می‌کند از انواع وسایل و ابزار دیگر جهت گسترش یا ارائه‌ی محتوای برنامه استفاده نمایند. هم‌چنین از تأکید بیش از حد بر جزئیات چه در روش‌های یادگیری - یاددهی و چه ارزش‌یابی بپرهیزند.

توجه بیش‌تر به ارزش‌یابی‌های مستمر و شفاهی در سال‌های اخیر یک گام بسیار مثبت در این زمینه محسوب می‌شود. اختصاص دادن ۲۰ نمره به ارزش‌یابی‌های مستمر و شفاهی در هر نوبت در نظام سالی - واحدی به منزله‌ی صرفاً پرسش‌ها و سؤال و جواب‌های قالبی در کلاس نیست. با توجه به رویکردهای فعالی که برنامه‌ی درسی جدید جغرافیا آن‌ها را دنبال می‌کند، استفاده از روش‌های جدید ارزش‌یابی نیز ضروری است. معلمان باید به ارزش‌یابی‌های مستمر و

شفاهی اهمیت بدهند و به آن در چهارچوب چند پرسش ساده در کلاس نگاه نکنند. ارزش‌یابی‌های مستمر باید به بالا بردن توان دانش‌آموزان برای گرفتن نمره و گذراندن درس کمک کنند. البته برخی از فعالیت‌های کتاب صرفاً در چهارچوب ارزش‌یابی‌های مستمر طراحی شده است. هم‌چنین بخشی از ارزش‌یابی‌ها از نحوه‌ی پرورش انواع مهارت‌ها به صورت ارزش‌یابی مستمر انجام می‌گیرد. در زمینه‌ی ارزش‌یابی مستمر می‌توان به موارد زیر توجه کرد:

الف - تهیه و ترسیم نقشه‌های موضوعی، و نقشه‌خوانی:

مثال: تمرین کار با نقشه‌های موضوعی درس اول در فعالیت (۱) و تهیه‌ی نقشه‌ی قلمرو کشورهای مسلمان در درس دوم.

ب - بحث گروهی، ارائه‌ی راه حل و پیشنهادات، بیان نظرات:

مثال: بحث گروهی در فعالیت شماره‌ی (۲) از درس دوم، بحث گروهی در فعالیت شماره‌ی (۱) از درس پانزدهم، بحث گروهی درباره‌ی سرزمین افغانستان در مطالعه‌ی موردی درس (۳).

پ - استفاده از نقشه‌های توپوگرافی - محاسبه‌ی ارتفاع، رسم نیم‌رخ.

مثال: فعالیت (۳) از درس پنجم.

ت - یافتن محل مکان‌ها بر روی نقشه‌ها:

مثال: فعالیت (۳) از درس دهم و فعالیت (۱) از درس دوازدهم.

ث - مقایسه و خواندن نمودار، عکس و ترسیم نمودار:

مثال: فعالیت (۵) از درس یازدهم، فعالیت (۲) از درس اول.

ج - تحقیق و گزارش‌نویسی:

مثال: تحقیق شماره‌ی ۲ فعالیت ۲ از درس دوازدهم، فعالیت شماره‌ی ۴ از درس چهارم

و فعالیت شماره‌ی ۴ از درس پانزدهم.

چ - مشاهده، بازدید میدانی، مصاحبه و تهیه‌ی پرسش‌نامه:

مثال: فعالیت (۱) از درس دوازدهم و فعالیت (۳) از درس سیزدهم.

ح - داستان‌نویسی، خلاقیت و ذوق هنری:

مثال: فعالیت شماره‌ی (۴) از فعالیت (۱) در درس سیزدهم، کارگروهی از فعالیت (۱) در

درس پانزدهم.

خ - خواندن متن، جمع‌آوری عکس و مطلب و ارائه‌ی مطلب به صورت گروهی:

مثال: مطالعه‌های موردی.

* پیشنهاد می‌شود برای ارزش‌یابی مستمر، از دانش‌آموزان بخواهید تا دفترى تهیه کنند و در آن پاسخ پرسش‌ها را جمع‌آوری نمایند. هم‌چنین بهتر است فعالیت‌هایی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، به صورت گروهی انجام بگیرد. برای این منظور دانش‌آموزان را گروه‌بندی کنید.

کارگروهی موجب تعامل بیش‌تر دانش‌آموزان و کمک به یادگیری بهتر و بیش‌تر درس می‌شود. هم‌چنین در مورد درس‌هایی که بیش از یک کار تحقیقی به صورت تمرین داده شده است می‌توانید به طور اختیاری تحقیق‌ها یا کارهای عملی را بین گروه‌ها تقسیم کنید.

* برای ارزش‌یابی مستمر، تهیه‌ی چک‌لیست‌های (سیاهه‌ی ارزش‌یابی) مخصوص ضروری است. چک‌لیست یک‌الگوی مشخص ندارد و معلم می‌تواند با توجه به نوع کار و ارزش‌یابی، چک‌لیست ویژه را طراحی کند^۱.

در این زمینه به معلمان محترم پیشنهاد می‌شود که در تجهیز کتابخانه‌ی مدرسه برای انجام فعالیت‌های تحقیقی و بحث و گفت‌وگو در کلاس و هم‌چنین فراهم آوردن ابزار و وسایل مورد نیاز به‌ویژه کره‌ی جغرافیایی، انواع نقشه‌های دیواری جهان نما (طبیعی و سیاسی) و نصب آن‌ها به دیوار کلاس و اطلس‌های دانش‌آموز به تعداد کافی، بکوشند.

در این کتاب راهنمای معلم، برای هر درس به‌طور جداگانه هدف‌های کلی و رفتاری، شیوه‌های پیشنهادی ارائه‌ی درس، ابزار و وسایل لازم، پاسخ صحیح و چگونگی انجام فعالیت‌ها درج شده است. هم‌چنین برای مطالعه‌ی بیش‌تر معلمان درباره‌ی موضوع مورد بحث، منابع لازم معرفی شده است. معلمان محترم با مراجعه به آن‌ها می‌توانند در رفع اشکالات و آشنایی بهتر و عمیق‌تر با مفاهیم مورد بحث بکوشند. یک نقشه‌ی گنگ جهان و یک نقشه‌ی گنگ کشورها به منظور انجام برخی از فعالیت‌ها در این کتاب گنجانده شده است که می‌توان آن‌ها را کپی و تکثیر کرد و در اختیار دانش‌آموزان قرار داد.

درباره‌ی انواع روش‌های فعال یاددهی و یادگیری، طراحی تدریس و تنظیم طرح درس، تهیه انواع چک‌لیست‌ها و کلیات مربوط به ارزش‌یابی در کتاب راهنمای تدریس جغرافیای (۱) قبلاً به‌طور مفصل بحث شده است. برای مطالعه‌ی این مباحث می‌توانید به راهنمای مورد نظر و هم‌چنین کتاب‌هایی که در صفحه‌ی ۷۳ راهنمای تدریس جغرافیا (۱) در زمینه‌ی آموزش و تدریس معرفی شده‌اند، مراجعه کنید.

ضمن آرزوی موفقیت برای همکاران محترم، گروه جغرافیای دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی برای دریافت نظریات و پیشنهادهای اصلاحی و سازنده درباره‌ی برنامه‌ی درسی جغرافیای (۲) آماده است.

مؤلفان

۱- برای مطالعه‌ی انواع چک‌لیست‌ها به کتاب راهکارهای آموزش جغرافیا تألیف سیاوش شایان،

مهدی چوبینه و منصور ملک‌عباسی، نشر شورا مراجعه کنید.